

УДК 371.134:811

Наталія Кипиченко

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА СКЛАДОВА МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті уточнено сутність і зміст поняття «мовленнєва компетентність майбутнього вчителя початкової школи»; виокремлено складові мовленнєвої компетентності вчителя початкової школи: вимовні (артикуляційні та інтонаційні), лексичні, граматичні вміння; культура мовлення; встановлено умови за яких процес формування мовленнєвої компетентності у майбутніх учителів початкової школи буде ефективнішим; визначено основні елементи психологічної структури мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва компетентність учителя початкової школи.

Сучасна концепція розвитку системи початкової освіти орієнтована не лише на передачу знань учням, а й на формування у них умінь застосовувати ці знання у практичній діяльності. У зв'язку з цим одним із найважливіших завдань початкової школи є формування у молодших школярів мовленнєвої компетентності. За таких умов актуальною стає проблема мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкової школи, адже від того, на якому рівні будуть розвинені мовленнєві вміння педагога, залежить рівень розвитку мовленнєвої компетентності учнів. Закономірно, що в цій ситуації необхідними є нові рішення у царині мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкової школи, що у свою чергу спонукає до оптимізації змісту організації та управління процесом формування їхньої мовленнєвої компетентності.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічних джерел переконливо довів, що проблема підготовки мовленнєвокомпетентних учителів початкової школи перебуває у центрі уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Так, у дослідженнях Л. Виготського, І. Зязюна, І. Зимньої, В. Кан-Калика, А. Капської, О. Леонтьєва, Г. Рогової та інших акцентується увага на структурі професійної діяльності педагога, в якій провідна роль належить мовленнєвому компоненту. Думки про те, що сформовані мовленнєві вміння є об'єктивною ознакою готовності вчителя до професійної діяльності висловлювали також Ш. Амонашвілі, Н. Бабич, В. Завіна, І. Лернер, К. Левітан, С. Мартиненко, Л. Паламар, Г. Сагач та ін.

На сучасному етапі значний внесок у розв'язання проблеми мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкової школи зробили

А. Богуш, О. Боровець, М. Вашуленко, С. Караман, Л. Мацько, М. Пентилюк, Л. Орехової, В. Пасинок, Г. Рурік, І. Черезової, О. Хорошковської, Т. Щербан та інших. Та попри наявні теоретико-методичні розвідки, зауважимо, що виокремлені наукові дослідження стосуються лише деяких аспектів, порушуючи частину проблем безмежного загалу мовленнєвої підготовки майбутніх фахівців початкової освіти.

Мета статті – уточнити сутність і зміст поняття «мовленнєва компетентність майбутнього вчителя початкової школи»; розкрити психологічну структуру їх мовленнєвої діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблема формування мовленнєвої компетентності у майбутніх учителів початкової школи є актуальною та своєчасною. Для того, щоб свідомо і планомірно формувати мовленнєву компетентність, необхідно знати будову мовленнєвого механізму й особливості його роботи. У цьому випадку, вважаємо доречним акцентувати увагу на тому, що психологи розглядають мовленнєву діяльність як процес і результат дії, як структурний елемент будь-якої діяльності, як складову професійної діяльності [9]. Як і будь-яка інша діяльність мовленнєва має свою психологічну структуру, розкриття якої висвітлюється в наукових працях психологів і лінгводидактів. За вченням Л. Виготського, мовленнєвий процес відбувається в послідовності від мотиву, який породжує певну думку, до оформлення самої думки, до опосередкування її у внутрішньому слові, далі – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, у словах [7]. У наш час у психологічній теорії існують різні підходи до визначення структурних елементів мовленнєвої діяльності. Ми схилиємось до думки науковців, які виокремлюють такі етапи:

- необхідність спілкування (те, що спонукає вступити до контакту);
- орієнтування в цілях і ситуації спілкування;
- орієнтування в особистості співрозмовника;
- планування змісту спілкування;
- обрання (несвідомого або свідомо) конкретних засобів, фраз, які будуть використовуватись, а також вирішення, як говорити та поводитись;
- контроль ефективності спілкування на основі встановлення зворотного зв'язку;
- корегування напряму, стилю, методів спілкування [6].

Звичайно, якщо хоча б одна з ланок акту спілкування порушена, то комунікація не приносить очікуваних результатів. З урахуванням цього, ми вважаємо, що вчитель початкової школи обов'язково має володіти вміннями поетапно будувати свою мовленнєву діяльність. На нашу думку, у процесі формування мовленнєвої компетентності у майбутніх учителів початкової школи необхідно звернути увагу на цілі та потреби, які спонукають особистість до спілкування. Проаналізувавши психологічну літературу ми з'ясували, що єдиного підходу до визначення потреб та

цілей спілкування не існує. Західні вчені виділяють три види цілей спілкування:

1. Self Presentation Goals (мета власної презентації). Хто ми, і як ми хочемо, щоб нас сприймали.

2. Relational Goals (реляційна мета). Те, як ми розвиваємо, підтримуємо і припиняємо стосунки.

3. Instrumental Goals (інструментальна мета). Те, як ми впливаємо на інших, долаємо міжособистісні конфлікти, використовуємо власний вплив та поведінкові стратегії [9].

Психолог У. К. Шутс виокремив три унікальні міжособистісні «потреби», які є в кожній людині: любов (потреба віддавати та отримувати любов), включення (потреба знаходитись серед інших людей) та контроль (потреба впливати на події і людей, які нас оточують) [6]. Ці три категорії і спонукають людей до участі у процесі спілкування. Викладачі вищої школи мають враховувати перераховані попередньо потреби та цілі у процесі формування мовленнєвої компетентності у майбутніх учителів початкової школи.

Зауважимо, що в сучасних наукових дослідженнях існують різні варіанти тлумачення поняття «мовленнєва компетентність», але переважна більшість учених виділяють її як структурний компонент комунікативної компетентності. Зокрема, Н. Вятютнев виділив такі складові комунікативної компетентності, як: розумові здібності особистості та мовленнєву діяльність [3, с. 80]. Н. Хомський зазначав, що «мовна активність» (у нашому випадку мовленнєва компетентність) є «реальним мовленням у реальних умовах» [1, с. 275]. О. Божович окремо не виділяла мовленнєву компетентність, але зазначала, що мовленнєвий досвід (один із структурних компонентів мовної компетентності) включає практичне оволодіння рідною мовою [2, с. 36]. Д. Ізаренков вважав, що комунікативна компетентність має три складові, а саме: мовну, предметну та прагматичну. Остання передбачає вміння використовувати висловлювання відповідно до комунікативної мети мовця і ситуативних умов мовлення [4, с. 55].

А. Богуш виокремила також мовленнєву компетентність як складову комунікативної. Дослідниця розглядає мовленнєву компетентність як «уміння адекватно й доречно практично застосовувати мову в конкретних ситуаціях спілкування і навчання, використовуючи задля цього як мовні, так і немовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення» [1, с. 276]. Вчена зазначає, що мовленнєва компетентність передбачає «вмінням адекватно й доречно застосовувати мову в конкретних ситуаціях спілкування з дітьми, виразністю мовлення, використанням формул мовленнєвого етикету» [1, с. 277].

Ми погоджуємося з висловленими думками вчених і вважаємо, що умовою формування мовленнєвої компетентності у майбутнього вчителя

початкової школи є оволодіння мовленнєвими вміннями, які забезпечують оволодіння цією компетентністю. Проведений аналіз наукових публікацій (А. Богуш, М. Вашуленко, Д. Ізаренков, С. Караман, М. Пентилюк, Н. Яремчук) дозволив об'єднати вміння та способи діяльності, які формуються у процесі професійно-мовленнєвої підготовки, і є складовими мовленнєвої компетентності вчителя початкової школи, а саме: вимовні (артикуляційні та інтонаційні), лексичні, граматичні, культура мовлення.

Лексичні вміння посідають особливе місце, тому що передумовою оволодіння ними є не лише накопичення словникового запасу, а й сформованість умінь доцільно використовувати його відповідно до ситуації, типу чи стилю мовлення, характеру стосунків між співрозмовниками, мети спілкування та інших чинників. Ця складова мовленнєвої компетентності найповніше та найточніше репрезентує особистість учителя початкової школи, його розумовий розвиток, рівень можливостей, стан загальної та мовленнєвої культури [8, с. 11].

У методиці викладання української мови під граматичними вміннями розуміють синтезовану дію, що виявляється у навчанні й забезпечує адекватне (відповідне) морфолого-синтаксичне оформлення мовленнєвих одиниць будь-якого рівня. Вона складається з кількох дій, а саме: вибір структури, що відповідає мовленнєвому задуму педагога; оформлення мовленнєвих одиниць, якими заповнюється структура відповідно до мови й певних часових параметрів; оцінка правильності й адекватності (відповідності) цих дій [8, с. 12].

Оволодіння вимовними вміннями передбачає додержання вчителем початкової школи фонетичних та орфоепічних норм мовлення, вимог інтонуювання, темпу, тембру, висоти голосу, пауз тощо як засобів передачі смислу висловлювання та впливу на учнів, доречне використання міміки, жестів [8, с. 12]. Опанування зазначеними попередньо вміннями стає підґрунтям для формування у майбутнього вчителя початкової школи мовленнєвої компетентності.

Таким чином, зважаючи на попередні тлумачення поняття, на нашу думку, мовленнєва компетентність учителя початкової школи є складовою його професійно-комунікативної компетентності, необхідним елементом оволодіння професією, способами та прийомами вирішення фахових завдань на основі сформованих умінь практично застосовувати мову відповідно до потреби, особливостей та мети педагогічного процесу.

Визначено, що на останньому етапі процесу спілкування необхідно обрати стиль. Акцентуємо нашу увагу на класифікації стилів педагогічного спілкування В. Кан-Калика:

1. Спілкування на основі високих професійних настанов педагога, його ставлення до професійної діяльності в цілому.

2. Спілкування на основі дружнього ставлення (припускає захопленість спільною справою).

3. Спілкування дистанція (припускає дотримання дистанції між учителем та учнями у всіх сферах виховання та навчання).

4. Спілкування-залякування (антигуманна форма спілкування, що виявляє неспроможність особистості вчителя).

5. Спілкування-загравання (забезпечує помилковий авторитет учителя) [5, с. 67–69].

Проаналізувавши структуру мовленнєвої діяльності, вважаємо, що формування мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи буде ефективнішим за умови активізації усвідомленого сприйняття студентами мовленнєвої діяльності як процесу і як результату та поетапного навчання з цільовою спрямованістю особистості на мовленнєві акти.

Враховуючи актуальність і важливість досліджуваної проблеми вважаємо доцільним проводити подальший аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури, що уможливить визначення найефективніших шляхів формування мовленнєвої компетентності у майбутніх учителів початкової школи, адже пошук оптимальних способів підготовки педагогів є неперервним, оскільки він зумовлений розвитком сучасного освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. М. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти у вищому навчальному закладі / А. М. Богуш // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України : матеріали методологічного семінару. – К. : Педагогічна думка, 2009. – С. 271–287.
2. Божович О. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы / О. Д. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 5–8.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т., Т.3. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – 368 с.
4. Вятютнев М. Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М. Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М., 1986. – 34 с.
5. Изаренков Д. И. Базисные составляющие коммуникативной компетенции и их формирование на продвинутом этапе обучения студентов филологов / Д. И. Изаренков // Русский язык за рубежом. – 1990. – № 4. – С. 10–15.
6. Кан-Калик В. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя / В. Кан-Калик. – М., 1987. – 190 с.
7. Коммуникативная компетентность. Стратегии, тактики, виды общения. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pro->

- psichology.ru/socialnopsixologicheskie-fenomeny/133-kommunirativnaya-kompetentnost-strategii-taktiki.html
8. Мартиненко С. М. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика : монографія / С. М. Мартиненко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 83–88.
  9. Пасинок В. Г. Теоретичні основи формування професійних мовленнєвих умінь у майбутніх учителів нефілологічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. Г. Пасинок ; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – К., 2002. – 45 с.
  10. Яремчук Н. Говоріння як наукове поняття / Наталія Яремчук // Українська мова і література в школі. – № 1. – 2011. – С. 10–15.
  11. Communication competence defined! Dr Lane's Perspective. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uky.edu/~drlane/captone/commcomp.htm>